

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

П'ЯТА СЕКЦІЯ

**СПРАВА «ЗАКШЕВСЬКИЙ ПРОТИ УКРАЇНИ»
(CASE OF ZAKSHEVSKIY v. UKRAINE)**

(Заява № 7193/04)

РІШЕННЯ

СТРАСБУРГ

17 березня 2016 року

ОСТАТОЧНЕ

17/06/2016

Це рішення набуло статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції. Його текст може підлягати редакційним виправленням.

У справі «Закшевський проти України»

Європейський суд з прав людини (П'ята секція), засідаючи палатою, до складу якої увійшли:

Ангеліка Нуссбергер (*Angelika Nußberger*), Голова,

Ганна Юдківська (*Ganna Yudkivska*),

Ерік Мьосе (*Erik Møse*),

Фаріс Вегабовіч (*Faris Vehabović*),

Йонко Грозев (*Yonko Grozev*),

Сіофра О'Лірі (*Siofra O'Leary*),

Мартіньш Мітс (*Mārtiņš Mits*), судді,

та Клаудія Вестердік (*Claudia Westerdiek*), Секретар секції,

після обговорення за зачиненими дверима 2 лютого 2016 року

постановляє таке рішення, що було ухвалено у той день:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу було розпочато за заявою (№ 7193/04), яку 9 лютого 2004 року подав до Суду проти України на підставі статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) громадянин України, пан Володимир Володимирович Закшевський (далі – заявник).

2. Заявника, якому було надано правову допомогу, представляв пан М.О. Тарахкало, юрист, який практикує у м. Харків. Уряд України (далі – Уряд) представляв його Уповноважений, на останніх етапах провадження – пан Б. Бабін з Міністерства юстиції.

3. Заявник скаржився на те, що умови тримання його під вартою були неналежними, що до нього застосовувалися наручники кожного разу, коли його виводили із камери, що він не міг скористатись ефективною процедурою оскарження законності його попереднього ув'язнення та що його право на захист було порушено.

4. 14 лютого 2011 року про заяву було повідомлено Уряд.

ФАКТИ**I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ**

5. Заявник народився у 1972 році та наразі відбуває покарання у виправній колонії № 100.

А. Кримінальне провадження щодо заявника та його затримання

6. 1 квітня 2000 року у м. Донецьк було порушено кримінальну справу за фактом розбійного нападу, вчиненого у м. Дзержинськ.

7. 2 червня 2000 року у м. Харків було порушено кримінальну справу за фактом розбійного нападу на трасі Харків-Дніпропетровськ-Сімферополь.

8. 9 серпня 2001 року у м. Євпаторія було порушено кримінальну справу за фактом вчинення вбивства та замаху на вбивство, вчинених під час розбійного нападу (далі – справа за фактом вбивства).

9. 30 жовтня 2001 року Червонозаводський районний суд м. Харкова (далі – районний суд) задовольнив клопотання прокурора про обрання заявнику, колишньому працівнику міліції, запобіжного заходу у вигляді взяття під варту як підозрюваному у кримінальній справі щодо розбійного нападу на трасі Харків-Дніпропетровськ-Сімферополь. Районний суд постановив, що оскільки заявник підозрювався у вчиненні тяжкого злочину та переховувався від слідства, взяття його під варту необхідне для попередження повторного вчинення ним злочину. Суд також зазначив, що було враховано особистість заявника, не вдаючись при цьому до подальших деталей. У ту ж дату заявника було оголошено у розшук.

10. 11 листопада 2001 року заявника було затримано на підставі постанови районного суду від 30 жовтня 2001 року. Він доводив, що добровільно здався працівникам міліції, як тільки дізнався, що перебуває у розшуку. Того ж дня він написав явку з повинною, в якій зізнався у тому, що у складі організованого злочинного угруповання вчинив низку розбійних нападів на трасі Харків-Дніпропетровськ-Сімферополь, а також один напад у м. Євпаторія. Він показав, що під час вчинення останнього злочину він застосував до потерпілого вогнепальну зброю. Заявник також надав більш докладні письмові відомості щодо зазначених злочинів, про його знайомство зі спільниками та повідомив працівникам міліції про два інші розбійні напади, вчинені ним та його спільниками у м. Дзержинськ, а також про інші злочини, про які він знав.

11. 12 листопада 2001 року заявнику було пред'явлено обвинувачення у вчиненні розбійного нападу та допитано. Перед допитом його було проінформовано про його процесуальні права, але він підписав протокол, відмовившись від права на правову допомогу. Він надав такі самі покази, що й у відділі міліції за день до того, в тому числі й щодо застосування вогнепальної зброї у м. Євпаторія. Того ж дня він ознайомився з постановою суду від 30 жовтня 2001 року, яку він мав право оскаржити. Він не оскаржив цю постанову.

12. 13 листопада 2001 року заявника за відсутності адвоката було допитано у рамках кримінального провадження за фактом вчинення розбійного нападу. Уряд доводив – та це не заперечувалося заявником, – що заявник знову відмовився від права на захисника, будучи ще раз проінформованим про свої права. На допиті заявник, окрім надання інформації щодо епізодів розбійних нападів, знову підтвердив свої покази стосовно застосування вогнепальної зброї, що мало місце у м. Євпаторія. Його також було допитано у зв'язку з цим.

13. 21 листопада 2001 року заявнику було призначено захисника Д. Того ж дня за відсутності адвоката заявника було допитано в якості підозрюваного у справі за фактом вбивства. Він визнав, що стріляв у потерпілого під час розбійного нападу, але заперечив, що вчинив це умисно.

14. 22 листопада 2001 року у присутності захисника заявнику було пред'явлено обвинувачення у вчиненні вбивства та замаху на вбивство та допитано в якості обвинуваченого. Він визнав свою вину у розбійному нападі, але заперечив проти обвинувачення у вбивстві. Було проведено відтворення обстановки та обставин події.

15. 12 грудня 2001 року заявнику було пред'явлено обвинувачення у вчиненні розбійного нападу, поєднаного із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень. Під час допиту він відмовився від свого права на захисника.

16. 13 грудня 2001 року заявнику було пред'явлено обвинувачення у розбійному нападі, вчиненому за попереднім зговором групою осіб. Він знову відмовився від свого права на захисника.

17. 4 січня 2002 року районним судом було винесено постанову про продовження строку тримання заявника під вартою до чотирьох місяців. Заявник не оскаржив цю постанову суду.

18. 8 лютого 2002 року кримінальні справи за фактами розбійних нападів на трасі Харків-Дніпропетровськ-Сімферополь було об'єднано зі справою за фактом вбивства.

19. 7 березня 2002 року Апеляційний суд Харківської області, заслухавши слідчого та прокурора, та зважаючи на «особистість заявника», не надаючи їй при цьому оцінки, на серйозність висунутих проти нього обвинувачень і на потребу у додатковому часі для проведення необхідних слідчих дій, виніс постанову про продовження строку тримання заявника під вартою до шести місяців. Ця постанова оскарженню не підлягала.

20. 12 березня 2002 року заявнику було призначено захисника Б.

21. 4 квітня 2002 року кримінальну справу за фактом вчинення розбійних нападів у м. Держинськ було об'єднано з іншими справами щодо заявника.

22. 8 квітня 2002 року Апеляційний суд Харківської області, заслухавши слідчого та прокурора, виніс постанову про продовження

строку тримання заявника під вартою до дев'яти місяців на тих же підставах, що й у постанові від 7 березня 2002 року. Ця постанова оскарженню не підлягала.

23. 10 липня 2002 року на заміну Л. захисником заявника було призначено Б. У той же день заявнику були пред'явлені обвинувачення у вчиненні низки злочинів, включаючи бандитизм, кілька епізодів збройних розбійних нападів, умисне вбивство та замах на вбивство. Заявника також було допитано. Він заперечив свою вину за всіма пунктами обвинувачення та відмовився надавати подальші показання.

24. 18 листопада 2002 року заявникові було пред'явлено змінені обвинувачення та його знову було допитано.

25. 28 грудня 2002 року заявникові було надано доступ до матеріалів справ. Згідно з твердженнями Уряду, слідчі дії у той день не проводились.

26. Після закінчення досудового слідства справу було передано для розгляду по суті до Апеляційного суду Донецької області (далі – апеляційний суд), який діяв як суд першої інстанції. Це рішення оскарженню не підлягало.

27. 12 червня 2003 року заявник подав до апеляційного суду клопотання про зміну запобіжного заходу на інший, не пов'язаний з триманням під вартою.

28. 17 грудня 2003 року апеляційний суд повернув матеріали справи на додаткове розслідування, постановивши, що права заявника на захист були порушені. Суд встановив, зокрема, що заявнику офіційно були пред'явлені інші обвинувачення, ніж ті, що були предметом розгляду в суді першої інстанції. Крім того, суд встановив, що 10 липня, 18 листопада та 28 грудня 2002 року слідчі дії було проведено за відсутності захисника заявника, що суперечило вимогам національного законодавства. Суд також вирішив продовжити строк тримання заявника під вартою, не навівши підстав та не встановивши строку такого тримання. Заявник оскаржив цю ухвалу в касаційному порядку та клопотав, зокрема, про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

29. 29 квітня 2004 року Верховний Суд України розглянув скаргу заявника у присутності прокурора. Суд залишив ухвалу апеляційного суду від 17 грудня 2003 року без змін та зазначив, не надавши будь-якого обґрунтування, що підстав для зміни або скасування обраного заявнику запобіжного заходу не було.

30. 2 серпня 2004 року захисником заявника було призначено В.

31. 6 серпня 2004 року у присутності захисника заявнику були пред'явлені обвинувачення у вчиненні низки злочинів, включаючи бандитизм, кілька епізодів розбійних нападів, умисне вбивство та замах на вбивство. Заявника також було допитано. Він визнав, що

знайомий з іншими обвинуваченими, але заперечив свою вину за всіма пунктами обвинувачення.

32. 20 серпня 2004 року у присутності захисника заявникові було пред'явлено змінені обвинувачення. Він відмовився підписати або отримати копії відповідних документів, оскільки він не погоджувався з висунутими обвинуваченнями. Під час подальшого допиту він заперечив свою вину та відмовився давати будь-які покази.

33. 27 серпня 2004 року заявнику та його захиснику було надано доступ до матеріалів справи, а 3 вересня 2004 року справу було передано до суду для розгляду по суті.

34. У невстановлену дату заявник подав до апеляційного суду клопотання про звільнення з-під варти.

35. 6 жовтня 2005 року апеляційний суд, виправдавши за браком доказів заявника за чотирма з восьми пунктів обвинувачення, визнав його винним у бандитизмі, кількох епізодах розбійних нападів, умисному вбивстві та замаху на вбивство. Суд призначив йому покарання у вигляді довічного позбавлення волі з конфіскацією всього належного йому майна. Суд обґрунтував свої висновки значною мірою на показах заявника та інших співучасників злочину, наданих під час досудового слідства, встановивши, що вони підтверджуються великою кількістю інших доказів. У частині вироку, що стосується обвинувачень у вбивстві, суд посилався, зокрема, на «покази заявника як підозрюваного та обвинуваченого, у тому числі, за участі захисника». Суд також відхилив у зв'язку з необґрунтованістю скарги заявника на те, що його права на захист було порушено, а також його клопотання про визнання показів, які він давав за відсутності захисника, недопустимими. У цьому контексті при визнанні заявника винним у вчиненні розбійних нападів, суд постановив, що будучи проінформованим про свої процесуальні права, заявник добровільно відмовився від свого права на правову допомогу та що таку відмову було на законних підставах прийнято слідчими органами, оскільки обвинувачення у розбої не передбачають покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Суд також встановив, що під час допиту щодо вбивства заявник отримував правову допомогу та надавав свої покази у присутності захисника.

36. Крім того апеляційний суд постановив окрему ухвалу, якою оголосив недопустимими низку доказів, що стосувалися різних пунктів обвинувачення проти заявника та інших підсудних, оскільки докази було отримано з порушенням прав підсудних на захист. Зокрема, у частині, що стосувалась заявника, окрім доказів, що 17 грудня 2003 року було визнано недопустимими, суд також вилучив з доказової бази деякі з показів, наданих заявником 8 та 9 січня 2002 року. Суд постановив, що незважаючи на те, що заявник нібито зізнався у вчиненні вбивств п'ятьох осіб невдовзі після його

затримання, він, тим не менше допитувався в якості свідка за відсутності захисника.

37. Заявник оскаржив вирок від 6 жовтня 2005 року у касаційному порядку. Він зазначав, зокрема, що для доведення його вини було недостатньо доказів; він зазнав жорстокого поводження працівників міліції; під час досудового слідства його неодноразово допитували за відсутності захисника та що докази, отримані з порушенням його права на захист, тим не менше, було використано для його засудження.

38. 19 жовтня 2006 року Верховний Суд України провів судові засідання у присутності прокурора, заявника та його сестри, яка діяла як його представник. Того ж дня суд залишив вирок від 6 жовтня 2005 року щодо заявника без змін. Суд відхилив у зв'язку з необґрунтованістю скарги заявника на те, що його права на захист було порушено на стадії досудового слідства, постановивши, що апеляційним судом ці скарги було належним чином розглянуто та відмовлено у їх задоволенні. Суд також відхилив твердження заявника про жорстоке поводження працівників міліції у зв'язку з їх необґрунтованістю.

В. Умови тримання під вартою у СІЗО №№ 27 та 5

1. Позиція заявника

39. З 28 липня до 13 жовтня 2004 року заявник перебував під вартою у Харківському слідчому ізоляторі № 27 (далі – Харківський СІЗО) у камері № 537. Він доводив, що його камера була переповнена: її площа становила 16 кв. м, в ній було вісім ліжок на десять осіб, а ув'язнені мали спати по черзі. Він також стверджував, що деякі з його сусідів по камері хворіли на туберкульоз. У цьому контексті він надіслав письмові свідчення, надані його сусідами по камері К., Г., К.І., П. та О.

40. Сестра заявника скаржилась начальнику Харківського СІЗО на умови тримання її брата під вартою. Листом від 13 червня 2005 року начальник СІЗО повідомив її, що зазначена камера розрахована на розміщення восьми осіб та що на час тримання заявника під вартою в ній не перебувало більше восьми осіб. Начальник СІЗО також повідомив її, що відповідно до медичних документів щодо К., Г., К.І., П. та О. жоден з них не був хворим на активну форму туберкульозу. Він зазначив, що впродовж перебування у Харківському СІЗО заявник ніколи не перебував у контакті з особами, які страждають від цього захворювання.

41. Після постановлення 6 жовтня 2005 року вироку заявника було переведено до сектору максимального рівня безпеки Донецького слідчого ізолятора № 5 (далі – Донецький СІЗО). Згідно з

твердженнями заявника кожного разу, коли його виводили з камери, у тому числі й під час щоденних прогулянок та побачень з родичами до нього застосовувалися наручники.

2. Позиція Уряду

42. У Харківському СІЗО заявник тримався у камерах №№ 27 та 537, кожна площею по 24,2 кв. м, які були розраховані на тримання восьми осіб. Камери були обладнані столом для приймання їжі з лавою, рукомийником та санвузлом, відгородженим від спальних місць цегляною стінкою. Вентиляція здійснювалася природним шляхом та крізь вікна у камери проникало денне світло, штучне освітлення дозволяло ув'язненим читати і писати без шкоди для зору. Температура у камерах коливалась від 18°C до 20°C. Вода подавалась у камери цілодобово. Усі ув'язнені забезпечувалися постільною білизною та одягом відповідно до національних стандартів.

43. Щодо тверджень заявника, що він перебував в одній камері з особами, які були хворі на туберкульоз, Уряд наголосив, що національне законодавство передбачає тримання осіб з такою хворобою окремо від здорових осіб. Уряд не зміг надати відомості про осіб, які перебували в одній камері із заявником, та про стан їхнього здоров'я, оскільки у зв'язку зі спливом строку зберігання відповідних документів їх було знищено. Уряд зазначив, що заявник не подавав скарг, що під час його перебування під вартою стан його здоров'я погіршився.

44. Кожного разу, коли заявника виводили з камери та конвоювали на території Донецького СІЗО, відповідно до національного законодавства до нього застосовувалися наручники. Уряд заперечив твердження заявника, що він перебував у наручниках під час щоденних прогулянок та побачень з родичами, оскільки це заборонялося відповідним національним законодавством.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

A. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затвержені Державним департаментом України з питань виконання покарань 25 грудня 2003 року (Наказ № 275)

45. Норми, що регулюють тримання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, накладають на них особливі обмеження, що стосуються побутових умов їхнього тримання, діяльності та можливостей контактів з іншими особами. Ці обмеження включають в себе постійну ізоляцію від решти засуджених, обмежене право на

побачення та заборону спілкування з іншими засудженими. Цими правилами було також передбачено, що при виведенні засуджених до довічного позбавлення волі із камер та конвоюванні на території колонії та за її межами до них застосовуються наручники у положенні рук за спиною. Конвоювання відбувається у супроводі трьох працівників колонії зі службовим собакою (див. пункти 23-25). 9 листопада 2004 року до пункту 8 Правил було внесено зміни, якими до нього було включено вимогу обладнання дверей лазні та прогулянкових двориків у секторах для тримання засуджених до довічного позбавлення волі квартирками для зняття та одягання наручників на засуджених.

В. Інструкція з організації нагляду за засудженими, які відбувають покарання у кримінально-виконавчих установах, затверджена Державним департаментом України з питань виконання покарань 22 жовтня 2004 року (Наказ № 205)

46. Ця Інструкція призначена для службового користування. Витяг з неї (пункти 30.9 та 30.11), наданий Урядом, передбачає таке:

“30.9 При виведенні з камер засуджених до довічного позбавлення волі молодший інспектор, відчинивши перші двері з боку коридору, вимагає від засуджених підійти до дверей і повернутися обличчям до протилежної стіни, при цьому тримати руки у положенні «за спиною», після чого через квартиру надіти засудженому наручники. Надівши на усіх засуджених наручники, і, переконавшись, що засуджені відійшли до протилежної стіни, відкриває внутрішні двері. Після виведення з камери проводиться неповний обшук засуджених, при необхідності із застосуванням технічних засобів виявлення та контролю. Виведення зазначеної категорії засуджених із камер здійснюється по одному в супроводі двох представників адміністрації та молодшого інспектора-кінолога із службовим собакою.

При переміщенні засудженого до довічного позбавлення волі один молодший інспектор іде попереду, оглядаючи маршрут руху. Засуджений іде на відстані двох-трьох метрів від нього. На відстані одного метра за засудженим йде решта молодших інспекторів. Організацією переміщення засуджених до довічного позбавлення волі керує особисто ЧПНУ або його заступник, які у всіх випадках ідуть останніми.

30.11 Після того, як [засуджених до довічного позбавлення волі] виведено на майданчик для прогулянок, наручники повинні бути зняті з них.»

С. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року (далі – КПК) у редакції на час подій

47. Відповідні частини положень КПК щодо застосування запобіжних заходів та прав підсудного під час судового розгляду передбачають таке:

Стаття 148: Мета і підстави застосування запобіжних заходів

«Запобіжні заходи застосовуються до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого з метою запобігти спробам ухилитися від дізнання, слідства або суду, перешкодити встановленню істини у кримінальній справі або продовжити злочинну діяльність, а також для забезпечення виконання процесуальних рішень.

Запобіжні заходи застосовуються за наявності достатніх підстав вважати, що підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений буде намагатися ухилитися від слідства і суду або від виконання процесуальних рішень, перешкоджати встановленню істини у справі або продовжувати злочинну діяльність.

Якщо немає достатніх підстав для застосування запобіжного заходу, від підозрюваного, обвинуваченого або підсудного відбирається письмове зобов'язання про явку на виклик особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора або суду, а також про те, що він повідомить про зміну свого місця перебування.

При застосуванні запобіжного заходу до підозрюваного обвинувачення йому має бути пред'явлене не пізніше десяти діб з моменту застосування запобіжного заходу. Якщо в цей строк обвинувачення не буде пред'явлене, запобіжний захід скасовується.»

Стаття 165³. Порядок продовження строків тримання під вартою

«... На постанову судді [про продовження строку тримання під вартою] до апеляційного суду прокурором, підозрюваним, обвинуваченим, його захисником чи законним представником протягом трьох діб з дня її винесення може бути подана апеляція. Подача апеляції не зупиняє виконання постанови судді. Постанови судді апеляційного і Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ оскарженню не підлягають ...»

Стаття 263. Права підсудного під час судового розгляду

«В судовому засіданні підсудний має право:

...

3) заявляти клопотання і висловлювати свою думку про клопотання інших учасників судового розгляду; ...»

Стаття 274. Обрання, скасування або зміна запобіжного заходу в суді

«Під час розгляду справи суд, при наявності до того підстав, може своєю ухвалою змінити, скасувати або обрати запобіжний захід щодо підсудного. ...»

48. Положення КПК щодо участі захисника передбачають таке:**Стаття 45. Обов'язкова участь захисника**

«Участь захисника при провадженні дізнання, досудового слідства і в розгляді кримінальної справи в суді першої інстанції є обов'язковою:

...

4) коли санкція статті, за якою кваліфікується злочин, передбачає довічне ув'язнення – з моменту затримання особи чи пред'явлення їй обвинувачення ...

У суді апеляційної інстанції участь захисника у випадках, передбачених частиною першою цієї статті, є обов'язковою, якщо в апеляції ставиться питання про погіршення становища засудженого чи виправданого.»

Стаття 47. Порядок запрошення і призначення захисника

«Захисник запрошується підозрюваним, обвинуваченим, підсудним чи засудженим...

Захисник призначається [органами влади] у випадках:

1) коли відповідно до вимог частин першої і другої статті 45 цього Кодексу участь захисника є обов'язковою, але підозрюваний, обвинувачений, підсудний не бажає або не може запросити захисника;

2) коли підозрюваний, обвинувачений, підсудний бажає запросити захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може цього зробити. ...»

49. Стаття 395 КПК передбачає, зокрема, що суд касаційної інстанції перевіряє законність та обґрунтованість оскарженого судового рішення за наявними в справі і додатково поданими матеріалами. Межі перевірки обмежено питаннями, що містяться у касаційній скарзі. Суд вправі вийти за межі касаційних вимог, якщо цим не погіршується становище засудженого чи виправданого.

D. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року (у редакції від 12 лютого 2015 року)

50. У положеннях цього Кодексу, що стосуються відновлення провадження, зазначено таке:

Стаття 445. Підстави для перегляду судових рішень Верховним Судом України

«1. Підставами для перегляду судових рішень Верховним Судом України, що набрали законної сили, є:

...

4) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.»

E. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 року

51. Статтею 10 Закону передбачено додаткові заходи індивідуального характеру з метою забезпечення виконання рішень Суду, включаючи повторний розгляд справи судом та відновлення провадження у справі.

III. ВІДПОВІДНІ МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ

52. У відповідних витягах з Доповіді до Українського Уряду за результатами візиту до України Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі – КЗК) з 9 до 21 жовтня 2005 року зазначено таке:

«... КЗК також рекомендує органам влади України якомога швидше переглянути закріплені законодавством норми житлового простору на одного засудженого, забезпечивши, щоб вони становили щонайменше по 4 кв. м в усіх установах Державного департаменту України з питань виконання покарань. ...»

«... хоча неприйнятна практика систематичного застосування наручників кожного разу, коли засудженого виводять з камери, була нарешті скасована для жінок, органи влади України досі не припинили її застосування до чоловіків...»

«... рекомендації...:

- негайно припинити практику систематичного застосування наручників до засуджених до довічного позбавлення волі чоловіків при виведенні їх з камери; ...»

ПРАВО

I. МЕЖІ РОЗГЛЯДУ

53. У своїх зауваженнях у відповідь на зауваження Уряду заявник додатково скаржився за статтею 6 Конвенції на неефективну правову допомогу, що надавалась йому призначеними державою захисниками на початковій стадії кримінального провадження щодо нього.

54. На думку Суду, ця нова скарга не є уточненням його первинних скарг до Суду, щодо яких сторони надали свої зауваження. Отже, Суд вважає недоцільним розгляд цього питання у контексті цієї справи (див. рішення у справі «Пиряник проти України» (*Piryanyk v. Ukraine*), заява № 75788/01, п. 20, від 19 квітня 2005 року).

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 3 КОНВЕНЦІЇ

55. Заявник скаржився на неналежні умови тримання його під вартою у Харківському СІЗО. Він також зазначав, що з 6 жовтня 2005 року до 5 травня 2009 року впродовж його перебування у Донецькому СІЗО до нього застосовувались наручники кожного разу, коли його виводили з камери, у тому числі, під час побачень з родичами та прогулянок. Заявник вважав таке поводження

нелюдським та таким, що принижує гідність. Він посилався на статтю 3 Конвенції, яка передбачає таке:

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.»

56. Суд зазначає, що скарги заявника за статтею 3 Конвенції стосуються двох чітко окреслених питань, а саме: стверджуваних неналежних умов тримання у Харківському СІЗО та застосування до нього наручників у Донецькому СІЗО. Суд розгляне ці питання по черзі.

А. Умови тримання під вартою у Харківському СІЗО

1. Прийнятність

57. Уряд доводив, що цей аспект справи є неприйнятним на підставі невичерпання національних засобів юридичного захисту. Уряд стверджував, що заявник міг звернутися зі скаргою до прокурора, який здійснює нагляд за додержанням законів при виконанні кримінальних покарань в органах і установах виконання покарань. Будь-яка винесена прокурором постанова також могла бути оскаржена до національних судів.

58. Заявник заперечив ефективність зазначеного засобу правового захисту. Посилаючись на відповідну практику Суду (див. рішення у справі «Похлебін проти України» (*Pokhlebin v. Ukraine*), заява № 35581/06, п. 41, від 20 травня 2010 року), він стверджував, що оскаржувана проблема має системний характер.

59. Суд зазначає, що він вже неодноразово відхиляв подібні заперечення Уряду, встановлюючи, що засіб правового захисту, на який посилався Уряд, був неефективним на тій підставі, що не було доведено, що використання такого провадження змогло б забезпечити покращення умов тримання заявника (див., наприклад, рішення у справі «Савінов проти України» (*Savinov v. Ukraine*), заява № 5212/13, п. 36, від 22 жовтня 2015 року). Суд не вбачає підстав відходити від зазначеного висновку у цій справі, а отже, вважає, що ця скарга не може бути відхилена у зв'язку з невичерпанням національних засобів юридичного захисту.

60. Суд зазначає, що ця скарга не є явно необґрунтованою у розумінні підпункту «а» пункту 3 статті 35 Конвенції. Вона не є неприйнятною з будь-яких інших підстав. Отже, Суд оголошує її прийнятною.

2. Суть

61. Стаття 3 Конвенції вимагає від держав забезпечити тримання особи під вартою в умовах, які відповідають принципу поваги до її

людської гідності, при цьому щоб спосіб і метод виконання покарання не завдавали їй душевного страждання чи труднощів, які б перевищували невідворотний рівень страждання, притаманний триманню під вартою (див. рішення у справі «Кудла проти Польщі» (*Kudła v. Poland*) [ВП], заява № 30210/96, п. 94, ECHR 2000-XI).

62. Суд нагадує, зокрема, що при встановленні того, чи є умови тримання такими, «що принижують гідність» у розумінні статті 3 Конвенції, серйозний брак простору у в'язничних камерах вважається дуже впливовим чинником та може становити порушення як сам по собі, так і у сукупності з іншими недоліками (див. серед багатьох інших джерел рішення у справах «Каралевічус проти Литви» (*Karalevičius v. Lithuania*), заява № 53254/99, пп. 39-40, від 7 квітня 2005 року, та «Ананьєв та інші проти Росії» (*Ananyev and others v. Russia*), заяви №№ 42525/07 та 60800/08, пп. 146-149, від 10 січня 2012 року). З огляду на те, що забезпечення площею у чотири квадратних метри залишається бажаною нормою для камер, в яких тримається по кілька осіб, Суд встановив, що у випадках, коли заявники мають у своєму розпорядженні менше трьох квадратних метрів площі, таке переповнення повинно загалом вважатися достатньо суворим, щоб виправдати встановлення порушення статті 3 Конвенції (див. *mutatis mutandis* згадане рішення у справі «Ананьєв проти Росії» (*Ananyev and others v. Russia*), пп. 144 та 145).

63. Суд зазначає, що у цій справі заявник надав деякі відомості щодо площі конкретної камери, в якій він перебував впродовж певних періодів часу, кількості осіб, які були розміщені у ній разом з ним, та щодо інших умов тримання у камері. Уряд стверджував, що скарги заявника не були доведені поза розумним сумнівом та що його страждання не досягли необхідного мінімального рівня жорстокості. Уряд надав опис умов, у яких тримався заявник, заперечив відомості щодо площі камери та піддав сумніву свідчення ймовірних сусідів заявника по камері, при цьому зазначивши, що відомості щодо осіб, які перебували разом із заявником у Харківському СІЗО, було знищено.

64. Суд не вважає необхідним розв'язання спору між сторонами щодо фактів, оскільки у будь-якому разі наявні докази свідчать про те, що впродовж свого перебування у Харківському СІЗО заявник не мав достатнього особистого простору. Зокрема, як повідомлялося Урядом, у камерах, що були призначені для розміщення восьми осіб, та площа яких становила 24, 2 кв. м, на одну особу припадало близько трьох квадратних метрів площі підлоги. Насправді Уряд не повідомив, скільки осіб перебувало у цих камерах у відповідний час, оскільки матеріали було знищено.

65. Крім того, зважаючи на те, що в камерах також розміщалися санвузли, меблі та інші предмети обстановки, особистий простір ув'язнених осіб був ще меншим.

66. Серед інших елементів, які є суттєвими для оцінки умов тримання під вартою, особливу увагу слід приділити наявності та тривалості прогулянок та умов, за яких ув'язнені особи могли здійснювати ці прогулянки. Суд вже встановлював порушення статті 3 Конвенції, оскільки відсутність або короткотривалість прогулянки були чинниками, які дедалі погіршували становище заявника, який перебував у камері весь час або решту часу (див. згадане рішення у справі «Ананьєв та інші проти Росії» (*Ananyev and others v. Russia*), пп. 149-151 та практику Суду, наведену у них).

67. Суд на підставі наявних матеріалів справи, що стосуються режиму СІЗО, зауважує, що заявник та його сусіди по камері не мали свободи пересування та перебували у своїй камері більшість дня.

68. З огляду на свою усталену практику (див. серед інших джерел згадані рішення у справах «Ананьєв та інші проти Росії» (*Ananyev and others v. Russia*), пп. 160-166, «Мельник проти України» (*Melnik v. Ukraine*), п. 103, рішення у справах «Горбатенко проти України» (*Gorbatenko v. Ukraine*), заява № 25209/06, п. 139, від 28 листопада 2013 року, та «Іглін проти України» (*Iglin v. Ukraine*), заява № 39908/05, пп. 51-52, від 12 січня 2012 року), Суд вважає, що умови тримання заявника під вартою у СІЗО № 27, зокрема, брак особистого простору у розпорядженні заявника у поєднанні з відсутністю можливості для прогулянок впродовж майже трьох місяців тримання його під вартою, становили таке, що принижує гідність, поведження. Відповідно, у зв'язку з цим було порушення статті 3 Конвенції.

69. З огляду на ці висновки Суд не вважає за необхідне розглядати твердження заявника про те, що він перебував в одній камері з хворими на туберкульоз особами.

В. Застосування наручників у Донецькому СІЗО

70. Уряд зазначив, що заявник не вичерпав національні засоби юридичного захисту, як це вимагається пунктом 1 статті 35 Конвенції, оскільки він не подав до прокуратури відповідну скаргу. Уряд також заперечив застосування до заявника наручників під час побачень з родичами і щоденних прогулянок та доводив, що його твердження у зв'язку з цим не було підтверджено жодними доказами.

71. Заявник доводив, що засіб юридичного захисту, на який посилається Уряд, не був ефективним, оскільки застосування до засуджених наручників при виведенні з камер приписувалося національним законодавством, а отже, становило проблему системного характеру.

72. Суд не вважає за необхідне встановлювати, чи вичерпав заявник національні засоби юридичного захисту, як доводив Уряд, оскільки він

встановлює, що ця скарга є неприйнятною у будь-якому разі з причин, наведених нижче.

73. Суд неодноразово наголошував на тому, що заходи позбавлення особи свободи, можуть часто включати у себе елемент страждання і приниження, пов'язаний з певною формою законного поводження чи покарання. Як зазначено у пункті 61, держава має забезпечити, щоб спосіб і метод виконання покарання не завдавали особі душевного страждання чи труднощів, які б перевищували невідворотний рівень страждання, притаманний триманню під вартою (див. згадане рішення у справі «Кудла проти Польщі» (*Kudła v. Poland*) пп. 92-94).

74. Застосування наручників, як правило, не порушує питання за статтею 3 Конвенції, якщо такий захід здійснено у зв'язку із законним затриманням і не призводить до застосування сили або її публічної демонстрації, які б перевищували межі, що обґрунтовано вважаються необхідними (див. рішення у справах «Городнічев проти Росії» (*Gorodnitchev v. Russia*), заява № 52058/99, п. 108, від 24 травня 2007 року, та «Кучерук проти України» (*Kucheruk v. Ukraine*), заява № 2570/04, п. 139, ECHR 2007-X).

75. Суд зауважує, що доводи заявника щодо цієї частини його скарги обмежені загальною скаргою на умови тримання, що застосовуються до засуджених до довічного позбавлення волі, яка передбачала те, що він вважав невиправданим застосування наручників. Ані у своїх первинних скаргах, ані у зауваженнях у відповідь на зауваження Уряду заявник не надав жодних докладних відомостей щодо оскаржуваного заходу, включаючи спосіб, у який він застосовувався. Він вважав, що не було жодних підстав для застосування до нього наручників, оскільки він добре себе поведив, але він не продемонстрував характеру та масштабів страждань та приниження, які спричинило йому застосування оскаржуваного заходу, та не обґрунтував, що зазначене страждання виходило за межі, притаманні його законному триманню під вартою (див., *mutatis mutandis*, згадане рішення у справі «Кудла проти Польщі» (*Kudła v. Poland*), пп. 92-94, та рішення у справі «Охріменко проти України» (*Okhrimenko v. Ukraine*), заява № 53896/07, п. 98, від 15 жовтня 2009 року).

76. На відміну від справи «Каверзін проти України» (*Kaverzin v. Ukraine*) (заява № 923893/03, пп. 150-63, від 15 травня 2012 року), в якій оскаржуваний захід, при виконанні якого засудженого конвоювали троє охоронців у супроводі службового собаки, застосовувався до засудженого до довічного позбавлення волі, який був повністю сліпим та вимагав сторонньої допомоги для забезпечення життєвих потреб, у цій справі немає наявних доказів того, що заявник зазнав страждань, які б дозволили Суду розглянути по суті його скаргу у тому вигляді, в якому вона є.

77. Зважаючи на вищенаведені міркування, Суд доходить висновку, що ця скарга у тому вигляді, як її подано заявником, не виявляє будь-яких ознак порушень прав та свобод, викладених у Конвенції або у протоколах до неї. Тим не менш, Суд зазначає, як він зробив це у пункті 162 рішення у справі «Каверзін проти України» (*Kaverzin v. Ukraine*), що нормативно-правові акти, як виявляється, дозволяють органам влади застосування згаданих засобів стримування до всіх чоловіків, засуджених до довічного позбавлення волі, без урахування їхнього особистого становища та конкретної небезпеки, яку вони могли чи не могли становити. Навіть за відсутності особливої уразливості заявника, як у справі «Каверзін проти України» (*Kaverzin v. Ukraine*), застосування подібних норм за відсутності особистої оцінки кожного випадку може призвести до виникнення проблем за статтею 3 Конвенції.

78. Проте, з огляду на загальний характер скарги заявника у цій конкретній справі, ця частина заяви є явно необґрунтованою та має бути відхилена відповідно до підпункту «а» пункту 3 та пункту 4 статті 35 Конвенції.

III. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 5 КОНВЕНЦІЇ

79. Заявник скаржився на те, що ані на стадії досудового слідства, ані на стадії судового розгляду він не міг скористатись ефективною процедурою судового перегляду законності продовжуваного тримання його під вартою. Він посилався на пункт 4 статті 5 Конвенції, який передбачає таке:

4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.»

A. Прийнятність

1. Доводи сторін

80. Уряд доводив, що заявник міг скористатись ефективною процедурою оскарження тримання його під вартою. Зокрема, згідно зі статтею 165 КПК на стадії досудового слідства він міг оскаржити рішення суду від 4 січня 2002 року про продовження строку тримання його під вартою, але він так не вчинив. Крім того, відповідно до статей 263 та 274 КПК право заявника на подання клопотання про звільнення з-під варти на стадії судового розгляду було необмеженим, але він утримався від подання такого клопотання. Отже, Уряд

стверджував, що заявник не вичерпав доступні йому ефективні засоби юридичного захисту.

81. Заявник не заперечував, що він не оскаржив рішення від 4 січня 2002 року, але заявив, що під час судового розгляду він подавав численні клопотання про звільнення, як при оскарженні рішень суду по суті справи, так і шляхом окремих клопотань, але їх було залишено без розгляду. Він надав копії відповідних клопотань до національних судів. Посилаючись на відповідні положення національного законодавства та відсутність національної судової практики на підтвердження доводів Уряду, заявник доводив, що насправді ані на стадії слідства, ані під час судового розгляду справи не існувало жодних ефективних засобів правового захисту, які б відповідали цілям пункту 4 статті 5 Конвенції. Насамкінець він доводив, що ситуація, яка стала підставою для подання ним скарги, була схожа на ситуацію, яка за висновком Суду свідчить про систематичне порушення пункту 4 статті 5 Конвенції (посилаючись у зв'язку з цим на рішення у справі «Нечипорук та Йонкало проти України» (*Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine*), заява № 42310/04, п. 248, від 21 квітня 2011 року).

2. Оцінка Суду

82. Суд зазначає, що строк тримання заявника під вартою неодноразово продовжувався під час досудового слідства, а саме: 4 січня, 7 березня та 8 квітня 2002 року, а також двічі під час розгляду справи у суді. Суд також зазначає, що починаючи з 7 березня 2002 року, постанови про продовження строку тримання заявника під вартою та про передання матеріалів його справи на розгляд по суті, які постановляли національні суди, оскарженню не підлягали (див. пп. 19, 22 та 26).

(а) Тримання під вартою з 4 січня до 7 березня 2002 року

83. Сторонами не заперечується, що заявник не оскаржив постанову від 4 січня 2002 року, незважаючи на те, що стаття 165³ КПК передбачала таку можливість (див. пункт 47). Суд не може розглядати абстрактно питання про якість судового розгляду, якого заявник не вимагав і який, відповідно, не здійснювався (див., наприклад, згадане рішення у справі «Нечипорук та Йонкало проти України» (*Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine*), п. 246).

84. Відповідно, скарга заявника щодо відсутності ефективної процедури оскарження законності продовжуваного тримання його під вартою з 4 січня до 7 березня 2002 року є явно необґрунтованою та має бути відхилена відповідно до підпункту «а» пункту 3 та пункту 4 статті 35 Конвенції.

(в) Тримання під вартою після 7 березня 2002 року

85. Суд доходить висновку, що заперечення Уряду щодо невичерпання національних засобів юридичного захисту щодо зазначеного періоду тісно пов'язані із суттю скарги заявника за пунктом 4 статті 5 Конвенції. Отже, Суд долучає їх до суті справи.

86. Суд також зазначає, що ця частина заяви не є явно необґрунтованою у розумінні підпункту «а» пункту 3 статті 35 Конвенції. Суд також зазначає, що вона не є неприйнятною з будь-яких інших підстав. Тому вона має бути визнана прийнятною.

В. Суть

87. Заявник стверджував, що ані згідно з національним законодавством, ані на практиці не існувало ефективної процедури, за допомогою якої він міг би домогтися судового перегляду законності продовжуваного тримання його під вартою.

88. Уряд не надав зауважень по суті, але послався на свої доводи щодо прийнятності цієї частини заяви (див. пункт 80).

89. Суд нагадує, що пункт 4 статті 5 Конвенції забезпечує заарештованим чи затриманим особам право на перегляд матеріально-правових і процесуальних умов, які з точки зору Конвенції мають суттєве значення для забезпечення «законності» позбавлення свободи. Це означає, що така процедура судового перегляду законності тримання під вартою повинна бути доступною у національній правовій системі. Така процедура має відповідати принципам, що впливають з практики Суду (див. рішення у справі «Молодорич проти України» (*Molodorych v. Ukraine*), заява № 2161/02, п. 97, від 28 жовтня 2010 року).

90. Можливість ініціювати таку процедуру має бути забезпечена невдовзі після взяття особи під варту і за необхідності через розумні періоди часу в подальшому. Процедура розгляду питання законності тримання під вартою має здійснюватися з належною сумлінністю (див., наприклад, рішення у справі «Сергій Волосюк проти України» (*Sergey Volosyuk v. Ukraine*), заява № 1291/03, від 12 березня 2009 року).

91. Вимога процесуальної справедливості за пунктом 4 статті 5 Конвенції не встановлює єдиного незмінного стандарту, що застосовується незалежно від контексту, фактів і обставин. Хоча не завжди є необхідність у тому, щоб процедура за пунктом 4 статті 5 Конвенції супроводжувалась такими ж гарантіями, які вимагаються статтею 6 Конвенції у кримінальному чи цивільному судочинстві, вона повинна мати судовий характер і забезпечувати гарантії, які є належними при застосуванні цього виду позбавлення свободи (див. рішення у справі «А. та інші проти Сполученого

Королівства» (*A. and Others v. the United Kingdom*) [ВП], заява № 3455/05, п. 203, ECHR 2009, з подальшими посиланнями). Забезпечення особі, позбавленій свободи, можливості бути заслуханою особисто або через певні форми представництва є однією з основоположних гарантій процедури, що застосовуються при вирішенні питань позбавлення свободи (див. рішення у справі «Кампаніс проти Греції» (*Kampanis v. Greece*), від 13 липня 1995 року, п. 47, Series A № 318-B). Крім того, хоча Конвенція не вимагає від Договірних держав встановлювати другий рівень судової інстанції для розгляду питання законності тримання під вартою, «держава, яка запроваджує таку систему, повинна в принципі забезпечити, щоб особи, позбавлені свободи, користувалися на етапі оскарження такими самими гарантіями, як і в першій інстанції» (див., наприклад, рішення у справі «Наварра проти Франції» (*Navarra v. France*), від 23 листопада 1993 року, п. 28, Series A № 273-B).

92. Питання про те, чи було дотримано право особи за пунктом 4 статті 5 Конвенції, має вирішуватися з урахуванням обставин кожної конкретної справи (див. рішення у справі «Ребок проти Словенії» (*Rehbock v. Slovenia*), заява № 29468/95, п. 84, ECHR 2000-XII).

93. Суд по черзі розгляне скаргу заявника щодо стадії досудового слідства та стадії судового розгляду.

1. Неможливість ініціювати судовий перегляд законності тримання під вартою на стадії досудового слідства після 7 березня 2002 року

94. Суд нагадує, що дві постанови суду про продовження строку тримання заявника під вартою після 7 березня 2002 року та до передачі його справи на розгляд суду не підлягали оскарженню згідно з національним законодавством.

95. Суд також зазначає, що 7 березня та 8 квітня 2002 року національний суд розглянув клопотання прокурора про продовження строку тримання заявника під вартою за відсутності заявника, у якого на той час не було захисника, та у присутності прокурора і слідчого. Більше того, суд не розглянув деякі важливі аспекти тримання заявника під вартою та не навів жодних конкретних міркувань, які виправдовували би продовження строку тримання його під вартою, а просто послався на серйозність обвинувачень проти нього та на необхідність проведення додаткових слідчих дій (див. для порівняння згадане рішення у справі «Молодорич проти України» (*Molodorych v. Ukraine*), пп. 108 та 110, та рішення у справі «Свершов проти України» (*Svershov v. Ukraine*), заява № 35231/02, пп. 71-72, від 27 листопада 2008 року).

96. Уряд не стверджував, що на той час у законодавстві або у практиці існували будь-які інші засоби правового захисту, які дали б

заявнику змогу ініціювати судовий перегляд продовжуваного тримання його під вартою після 7 березня 2002 року. За цих обставин Суд доходить висновку, що впродовж цього періоду тримання заявника під вартою не було дотримано вимог пункту 4 статті 5 Конвенції.

2. Неможливість ініціювати судовий перегляд законності тримання під вартою на стадії судового розгляду

97. Заявник доводив, що впродовж судового розгляду він подав до суду низку клопотань про звільнення з-під варті та неодноразово запитував про результати розгляду його клопотань, але безуспішно.

98. Уряд не надав своїх коментарів з приводу тверджень заявника.

99. Суд зауважує, що на стадії судового розгляду заявник подав щонайменше три клопотання про зміну запобіжного заходу (див. пп. 27, 28 та 34).

100. На стадії судового розгляду питання щодо законності тримання заявника під вартою розглядалося національними судами двічі: апеляційним судом, коли він повернув справу на додаткове розслідування; та Верховним Судом України, коли він розглядав касаційну скаргу заявника з приводу повернення справи на додаткове розслідування. У рішеннях обох судів не наводилося жодних підстав продовження тримання заявника під вартою (див. пп. 28-29). Суд вже розглядав у низці інших справ проти України питання перегляду законності продовжуваного тримання під вартою після закінчення досудового слідства та встановив, зокрема, що у зв'язку з відсутністю чітких положень, які зобов'язували би суди вмотивовувати свої рішення, якими санкціонується взяття під варту, або встановлювати строк такого тримання під вартою, законодавство України у тому вигляді, в якому воно перебувало на той час, не передбачало процедури, яка б відповідала вимогам пункту 4 статті 5 Конвенції (див. рішення «Харченко проти України» (*Kharchenko v. Ukraine*), заява № 40107/02, п. 100, від 10 лютого 2011 року; та в якості нещодавнього джерела див. рішення у справі «Таран проти України» (*Taran v. Ukraine*), заява № 31898/06, п. 81, від 17 жовтня 2013 року). Суд не вбачає причин для відходу у цій справі від своєї попередньої практики та встановлює, що щодо зазначеного періоду було порушення пункту 4 статті 5 Конвенції.

3. Загальний висновок

101. У світлі вищенаведеного Суд доходить висновку, що ані на стадії досудового слідства після 7 березня 2002 року, ані на стадії судового розгляду заявник не мав можливості скористатись ефективною процедурою перегляду законності продовжуваного

тримання його під вартою. Отже, Суд відхиляє заперечення Уряду щодо прийнятності цієї частини заяви та встановлює порушення пункту 4 статті 5 Конвенції щодо обох періодів.

IV. СТВЕРДЖУВАНІ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ

102. Заявник скаржився на те, що у кримінальному провадженні щодо нього його права на захист не було дотримано, оскільки як на початковій стадії слідства, так й під час розгляду справи у Верховному Суді України його інтереси не представляв захисник.

103. Цю скаргу слід розглядати за підпунктом «с» пункту 3 статті 6 Конвенції, відповідна частина якої передбачає таке:

«3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

...

(с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя.»

A. Відсутність доступу до захисника на початковій стадії слідства

1. Прийнятність

104. Уряд доводив, що заявник не вичерпав національні засоби юридичного захисту щодо зазначеної вище скарги. Уряд уточнив, що заявник не довів до національних судів відомостей про всі випадки стверджуваного порушення його права на захист, які він навів у своїй заяві до Суду.

105. Заявник не погодився. Він стверджував, що належним чином у своїх зверненнях довів до відома національних органів влади усі деталі своєї скарги.

106. Суд зауважує, що з клопотань заявника до національних судів, у тому числі з його касаційних скарг, випливає, що він постійно наголошував на тому, що на початковій стадії слідства всі допити проводились за відсутності його захисника з порушенням його права на захист. Він скаржився, що деякі з протоколів допитів було використано як докази проти нього, при тому, що інші було визнано судом першої інстанції неприйнятними.

107. Таким чином, Суд переконався у тому, що заявник належним чином подав свою скаргу в ході кримінального провадження у його справі і тому відхиляє заперечення Уряду.

108. Суд також зазначає, що ця частина заяви не є явно необґрунтованою у розумінні підпункту «а» пункту 3 статті 35 Конвенції. Суд також зазначає, що вона не є неприйнятною з будь-яких інших підстав. Тому вона має бути визнана прийнятною.

2. Суть

(а) Доводи сторін

109. Заявник доводив, що після його затримання 11 листопада 2001 року він зустрівся зі своїм захисником у приватній обстановці 21 жовтня 2002 року. У день його затримання внаслідок жорстокого поводження працівників міліції він надав неправдиві визнавальні покази щодо низки розбійних нападів та вбивства. Незважаючи на це справи за обвинуваченнями у розбійних нападах та вбивстві до квітня 2002 року розслідувалися окремо. Його неодноразово допитували за відсутності захисника виправдовуючи це тим, що допит стосувався обвинувачень у розбійних нападах та у такому випадку присутність захисника не була обов'язковою. Не заперечуючи, що він добровільно відмовився від свого права на захисника під час допиту щодо обвинувачень у розбійних нападах, заявник, тим не менше, стверджував, що не будучи обізнаним в юриспруденції, він не усвідомлював повною мірою можливі негативні наслідки відмови від зазначеного права і ніхто не пояснив йому цього. Зокрема, його не повідомили, що покази, які він надав за відсутності захисника під час досудового слідства, можуть мати більшу значущість, ніж покази, надані під час судового розгляду. Після того, як заявник отримав можливість проконсультуватися із захисником, він відмовився від визнавальних показів та впродовж решти провадження послідовно заявляв про свою невинуватість. Крім того, він вказав, що не було забезпечено необхідні процесуальні гарантії отримання органами влади його відмови від захисника, таких як присутність адвоката або відеозапис. Заявник також наголошував на тому, що під час цих допитів за відсутності захисника його допитували про вбивство, хоча допит за таким обвинуваченням вимагав обов'язкової участі захисника. Більше того, ці покази було використано судом першої інстанції як докази для його засудження. Насамкінець заявник доводив, що в інтересах правосуддя він мав отримати захисника з самого початку провадження з огляду на складність справи, низку серйозних обвинувачень проти нього та можливе покарання, яке йому загрожувало.

110. Уряд не погодився. Він вказав, що у провадженні за обвинуваченнями у вбивстві заявник завжди мав захисника, оскільки його присутність згідно з національним законодавством була обов'язковою. На початковій стадії слідства щодо розбійних нападів

заявник добровільно відмовився від свого права на захисника та, будучи повною мірою проінформованим про свої процесуальні права, він підписав протоколи про таку відмову 12 листопада, а також 12 та 13 грудня 2001 року. Згідно з національним законодавством жодних підстав не прийняти зазначені відмови не було. З 12 березня 2002 року, як тільки кримінальні справи щодо заявника було об'єднано в єдине провадження, впродовж решти досудового слідства його інтереси представляв захисник.

(b) Оцінка Суду

111. Пункт 1 статті 6 Конвенції вимагає надання доступу до захисника з першого допиту підозрюваного працівниками міліції за винятком випадків, коли за конкретних обставин відповідної справи продемонстровано, що існують вагомі підстави для обмеження такого права. Навіть якщо вагомі підстави можуть у виняткових випадках виправдовувати відмову у доступі до захисника, таке обмеження, незалежно від його підстав, не повинно невинуватим порушувати права обвинуваченого за статтею 6 Конвенції. Право на захист буде в принципі непоправно порушено, якщо визнавальні покази, отримані від особи під час допиту правоохоронними органами без забезпечення їй доступу до захисника, використовуватимуться з метою її засудження (див. рішення у справах «Сальдуз проти Туреччини» (*Salduz v. Turkey*) [ВП], заява № 36391/02, пп. 55-57, від 27 лютого 2008 року та «Дворський проти Хорватії» (*Dvorski v. Croatia*), заява № 25703/11, п. 80, від 20 жовтня 2015 року).

112. Повертаючись до фактів цієї справи, Суд зауважує, що на час затримання заявника, він підозрювався у вчиненні розбійних нападів. 12 та 13 листопада його було допитано як обвинуваченого у рамках зазначеного провадження. Перед допитом він відмовився від свого права на захисника. У зв'язку з цим Суд нагадує, що відмова від права, гарантованого Конвенцією, у межах, в яких це дозволяється, повинна надаватися у недвозначний спосіб та супроводжуватися мінімальними гарантіями, співмірними її значущості (див. рішення у справах «Колоцца проти Італії» (*Colozza v. Italy*), від 12 лютого 1985 року, Series A № 89, стр. 14, п. 28; «Обершлік проти Австрії (№ 1)» (*Oberschlick v. Austria* (no. 1)), від 23 травня 1991 року, Series A № 204, стр. 23, п. 51; та «Сейдовіч проти Італії» (*Sejdovic v. Italy*) [ВП], заява № 56581/00, п. 86, ECHR 2006-II). Допит щодо розбійних нападів, у вчиненні яких підозрювався заявник, згідно з національним законодавством не вимагав обов'язкової правової допомоги захисника. На додаток до цього, приймаючи як докази покази заявника, надані за відсутності захисника, щодо його причетності до вчинення розбійних нападів та визнаючи його винним за цими пунктами обвинувачення, суд першої інстанції не знайшов підстав поставити під сумнів

справжність або допустимість відповідних протоколів про відмову від зазначеного права (див. пункт 35).

113. Таким чином, Суд доходить висновку, що відмова від захисника під час допитів щодо обвинувачень у розбійних нападах була власним вибором заявника, а органи влади не можуть нести відповідальність за те, що він не отримав правової допомоги захисника під час зазначених слідчих дій, і відповідно, – за наслідки, які ця відмова мала при засудженні заявника.

114. Проте Суд не може дійти такого ж висновку щодо прав заявника на захист у контексті його обвинувачень у вчиненні вбивства з огляду на таке.

115. Суд зауважує, що у день його затримання заявник надав покази, з яких стало зрозуміло, що він свідчить про вчинення не тільки розбійних нападів, а й низки інших злочинів, у тому числі вбивства за обтяжуючих обставин. Суд вважає, що з того часу у слідчого були усі підстави підозрювати його у вчиненні умисного вбивства з корисливих мотивів. Відповідно, заявник мав право на доступ до захисника з моменту першого допиту щодо вбивства. Більше того, відповідно до національного законодавства заявник мав право на обов'язкову правову допомогу захисника у зв'язку з обвинуваченнями у вчиненні вбивства з корисливих мотивів, оскільки можливим покаранням за це було довічне позбавлення волі.

116. Хоча на основі наявних у нього документів Суд не в змозі вирішити, чи заявник підписав згадані протоколи з власної ініціативи або його підштовхнули до цього органи влади, ніщо не свідчить про те, що як тільки заявник надав покази щодо вбивства, він отримав офіційний статус у кримінальному провадженні щодо вбивства або йому було запропоновано правову допомогу у зв'язку із зазначеним обвинуваченням. У той же час, з протоколу додаткового допиту від 13 листопада 2001 року ясно, що після надання показів заявнику ставились додаткові запитання щодо вбивства. З матеріалів справи також випливає – та це не заперечувалось сторонами, – що заявник ніколи не відмовлявся від свого права на правову допомогу під час допитів у зв'язку з обвинуваченнями у вбивстві.

117. Також, як зазначив заявник, 21 листопада 2001 року його було вперше офіційно допитано як підозрюваного у вчиненні вбивства та він докладно розповів про зазначений інцидент. Під час допиту захисник присутній не був.

118. Згадані вище обставини демонструють, що право заявника на доступ до захисника у провадженні щодо вчинення вбивства було обмежене щонайменше до 22 листопада 2001 року, коли йому було пред'явлено офіційне обвинувачення у злочині у присутності захисника (див. пункт 14). Суд не вбачає жодної вагомості підстави для обмеження права заявника на захисника до цієї дати.

119. Крім того, Суд вважає, що зазначене обмеження завдало шкоди правам заявника на захист. Суд зазначає, що відповідна частина вироку апеляційного суду від 6 жовтня 2005 року демонструє, що при визнанні заявника винним у вчиненні вбивства, суд першої інстанції серед інших доказів ґрунтувався на показах, наданих заявником під час допитів як підозрюваного та обвинуваченого «у тому числі, за участі захисника» (див. пункт 35). Зазначивши, що впродовж усього судового розгляду заявник послідовно заявляв про свою невинуватість та відмовлявся від визнавальних показів, наданих на початкових етапах провадження, суд відхилив у зв'язку з необґрунтованістю його твердження про те, що відповідні покази було отримано з порушенням його права на захист. Суд зазначив, що ці покази було надано у присутності захисника. Цю позицію було підтримано Верховним Судом України, який залишив без задоволення касаційну скаргу заявника, не надавши при цьому конкретного обґрунтування.

120. З цього, такими чином, слідує, що суди ґрунтувались на показах заявника, наданих на етапі досудового слідства. Проте загальне формулювання відповідної частини вироку та, зокрема, відсутність жодних посилань на дати протоколів допитів, не дає чіткого розуміння, які саме покази заявника було прийнято як докази. У зв'язку з цим Суд доходить висновку, що фраза «... у тому числі, за участі захисника» свідчить, що деякі з показів, прийнятих як докази, було надано за відсутності захисника. За цих обставин чітко прослідковується непослідовність у наступному твердженні апеляційного суду, що жодних порушень права заявника на захист не було, оскільки всі покази надавалися у присутності захисника.

121. Суд також вказує на те, що в окремій ухвалі, яку було постановлено разом з вироком по справі, апеляційний суд посилався на докази, які він вважав недопустимими, оскільки їх було отримано з порушенням процесуальних прав підсудних, у тому числі, прав на захист (див. пункт 36). Покази, надані заявником 11, 12, 13 та 21 листопада 2001 року, були відсутні у списку недопустимих доказів.

122. За цих обставин Суд не може не дійти висновку, що при встановленні вини заявника за обвинуваченнями у вчиненні вбивства національний суд ґрунтувався на показах, які він надав на початковій стадії слідства за відсутності захисника. Хоча були й інші докази проти заявника, Суд не може ігнорувати значний можливий вплив його первинних визнавальних показів на подальший хід кримінального провадження у його справі та той факт, що вони вочевидь відігравали важливу роль у вироках національних судів (див. рішення у справі «Леонід Лазаренко проти України» (*Leonid Lazarenko v. Ukraine*), заява № 22313/04, п. 57, від 28 жовтня 2010 року).

123. З огляду на вищенаведені міркування Суд встановлює, що було порушення підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції у поєднанні з пунктом 1 статті 6 Конвенції.

В. Відсутність правової допомоги захисника у зв'язку з касаційною скаргою заявника

124. Хоча Уряд не надав жодних зауважень стосовно правила щодо шестимісячного строку для подання заяви, Суд нагадує, що це правило відображає бажання Договірних сторін запобігти оскарженню минулих рішень через невизначений період часу. Отже, це правило слугує не лише інтересам Уряду держави-відповідача, а й самому по собі принципу правової визначеності. Воно окреслює кінцеві строки нагляду, що здійснюється конвенційними органами, та вказує особам і державним органам на строк, зі спливом якого такий нагляд вже є неможливим. Таким чином, у Суду немає підстав не застосовувати до заяви правило шестимісячного строку виключно внаслідок того, що Уряд не надав попередніх заперечень за цим правилом (див. ухвалу щодо прийнятності у справі «Уокер проти Сполученого Королівства» (*Walker v. the United Kingdom*), заява № 34979/97, ECHR 2000-I).

125. Суд зауважує, що остаточне рішення у кримінальній справі щодо заявника було постановлене Верховним Судом України 19 жовтня 2006 року при тому, що, як свідчать матеріали справи, заявник вперше згадав у своєму листі до Суду від 21 січня 2010 року, тобто приблизно через три роки, що він не отримував правової допомоги захисника у касаційному провадженні. Отже, Суд доходить висновку, що цю скаргу було подано з пропусшенням строку, а тому вона має бути відхилена відповідно до пунктів 1 та 4 статті 35 Конвенції (див. ухвалу щодо прийнятності у справі «Дудник та інші проти України» (*Dudnik and Others v. Ukraine*), заяви №№ 9408/05, 10642/05 та 26842/05, від 20 листопада 2007 року).

V. ІНШІ СТВЕРДЖУВАНІ ПОРУШЕННЯ КОНВЕНЦІЇ

126. Заявник також скаржився на те, що зазнав жорстокого поводження працівників міліції; що слідчими органами було проведено незаконний обшук у його помешканні; що постанова про оголошення його у розшук та затримання була незаконною; що він постав перед суддею приблизно через два місяці після його затримання; що відмова призначити законними представниками його сестру, яку було допитано в якості свідка, та матір була незаконною; що тривалість кримінального провадження у його справі була надмірною; що національні суди не надали йому достатньо часу на ознайомлення з матеріалами справи, не заслухали всіх свідків захисту

та неправильно оцінили докази у справі, що незважаючи на його невинуватість призвело до його засудження; та що після постановлення вироку від 6 жовтня 2005 року його було незаконно поміщено до блоку підвищеної безпеки СІЗО № 5. Заявляючи зазначені скарги, заявник посилався на статті 3, 5, 6 та 13 Конвенції.

127. Після направлення заяви на комунікацію Уряду держави-відповідача заявник у зв'язку з фактами цієї справи додатково послався на статтю 8 Конвенції.

128. З урахуванням усіх наявних у нього матеріалів та належності оскаржуваних питань до сфери його компетенції, Суд вважає, що вони не виявляють жодних ознак порушень прав і свобод, гарантованих положеннями, на які посилався заявник.

129. Отже, ця частина заяви є явно необґрунтованою та має бути відхилена відповідно до підпункту «а» пункту 3 і пункту 4 статті 35 Конвенції.

VI. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

130. Статтею 41 Конвенції передбачено:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію.»

A. Шкода

131. Заявник вимагав 30 000 євро відшкодування моральної шкоди, спричиненої ствердженням жорстоким поведінням, відсутністю ефективної процедури ініціювання перегляду законності тримання його під вартою та порушенням його права на захист.

132. Уряд не надав коментарів щодо цієї вимоги.

133. Суд зауважує, що встановив у цій справі порушення статті 3, пункту 4 статті 5 та підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції. Щодо порушення останнього положення Суд не може робити припущення щодо результату кримінального провадження у справі заявника. Встановлення порушення підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції у цій справі не означає, що заявника було засуджено помилково. Суд зазначає, що стаття 445 КПК та стаття 10 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачають можливість відновлення провадження у справі (див. пп. 50-51) та вважає, що встановлення порушення само по собі становить справедливую сатисфакцію (див. згадане рішення у справі «Леонід Лазаренко проти України» (*Lazarenko v. Ukraine*), п. 65). Щодо порушень статті 3 та

пункту 4 статті 5 Конвенції, постановляючи рішення на засадах справедливості, Суд присуджує заявникові 10 000 євро відшкодування моральної шкоди.

В. Судові та інші витрати

134. Заявник також вимагав 3 085 євро компенсації судових та інших витрат, понесених під час провадження у Суді, які мали бути сплачені безпосередньо на банківський рахунок його адвоката. На підтвердження своєї вимоги він надав договір про надання правової допомоги, підписаний ним та паном Тарахкалом 10 серпня 2011 року. Договором передбачалась погодинна ставка у розмірі 95 євро. Відповідно до договору оплата мала бути здійснена після завершення провадження у Страсбурзі та її розмір мав обмежуватися сумою судових та інших витрат, яку присудить Суд. Заявник також надав акт виконаних робіт за зазначеним договором від 7 вересня 2011 року. У документі зазначалося, що пан Тарахкало працював над справою двадцять дев'ять годин (2 755 євро) та що він зазнав адміністративних та поштових витрат на загальні суми 220 та 110 євро відповідно.

135. Уряд стверджував, що з огляду на характер скарг заявника вимога компенсації витрат на правову допомогу була надмірною. Уряд також зазначив, що заявник не надав доказів, що він фактично та неминуче зазнав адміністративних та поштових витрат, оскільки він не надав відповідних рахунків та квитанцій.

136. Відповідно до практики Суду заявник має право на компенсацію судових та інших витрат, лише якщо буде доведено, що такі витрати були фактичними і неминучими, а їхній розмір – обґрунтованим. У цій справі з огляду на наявні в нього документи та зазначені вище критерії Суд вважає за належне присудити суму у розмірі 1 250 євро, яка охоплює всі пункти (ця сума складає 2 100 євро з вирахуванням 850 євро, наданих в рамках правової допомоги), та яка має бути сплачена безпосередньо на рахунок адвоката заявника.

С. Пеня

137. Суд вважає за належне призначити пеню на підставі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, до якої має бути додано три відсоткові пункти.

ЗА ЦИХ ПІДСТАВ СУД ОДНОГОЛОСНО

1. *Оголошує* прийнятними скарги на умови тримання під вартою у Харківському СІЗО, відсутність доступу до процедури, за допомогою якої законність тримання заявника під вартою впродовж досудового слідства після 7 березня 2002 року, а також під час судового розгляду могла би бути переглянута компетентним судом; та на обмеження його права на захист, а решту скарг у заяві – неприйнятними;
2. *Постановляє*, що було порушення статті 3 Конвенції у зв'язку з умовами тримання заявника під вартою у Харківському СІЗО з 28 липня до 13 жовтня 2004 року;
3. *Постановляє*, що було порушення пункту 4 статті 5 Конвенції у зв'язку з відсутністю ефективної процедури судового перегляду законності досудового тримання заявника під вартою після 7 березня 2002 року, а також під час судового розгляду;
3. *Постановляє*, що було порушення підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції у поєднанні з пунктом 1 статті 6 Конвенції;
5. *Постановляє*, що:
 - (а) упродовж трьох місяців з дати, коли це рішення набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач повинна сплатити заявнику такі суми, що мають бути конвертовані в національну валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу;
 - (i) 10 000 (десять тисяч) євро відшкодування моральної шкоди, яку заявник зазнав у зв'язку з порушеннями статті 3 та пункту 4 статті 5 Конвенції, та додатково суму будь-яких податків, що можуть нараховуватись;
 - (ii) 1 250 (одна тисяча двісті п'ятдесят) євро компенсації судових та інших витрат та додатково будь-які податки, що можуть нараховуватись на заявника; ця сума має бути сплачена безпосередньо на рахунок адвоката заявника, пана Тарахкала;
 - (б) із закінченням зазначеного тримісячного строку до остаточного розрахунку на вищезазначені суми нараховуватиметься простий відсоток (*simple interest*) у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, яка діятиме в період несплати, до якої має бути додано три відсоткові пункти;
6. *Постановляє*, що встановлення порушення підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції само по собі становить достатню справедливу

сатисфакцію будь-якої моральної шкоди, якої зазнав заявник у зв'язку з цим;

7. *Відхиляє* решту вимог заявника щодо справедливої сатисфакції.

Учинено англійською мовою та повідомлено письмово 17 березня 2016 року відповідно до пунктів 2 та 3 Правила 77 Регламенту Суду.

Клаудія Вестердік
(*Claudia Westerdiek*)
Секретар

Ангеліка Нуссбергер
(*Angelika Nussberger*)
Голова